

Кулекова Ч.Б.

PhD докторант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Chinana@mail.ru

Долонова Э.А.

окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Dolonova2011@mail.ru

Турумбекова А.Т.

окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Ayday.turumbekova@mail.ru

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КИЧИ ЖАНА ОРТО БИЗНЕСТЕРДИН ЭКОЛОГИЯЛЫК ТОКУКТУУЛУКТАРЫН БАШКАРУУГА НЕГИЗГИ АРАКЕТТЕР

Аннотация: Чакан жана орто бизнес жеке экономикалык өсүшүн демилгелерин өнүктүрүүнүн негизги механизми жана жумушчу орундардын негизги булактарынын бири болуп саналат. Эл аралык жана ата мекендик тажрыйба көрсөтүп тургандай, чакан бизнес кыйла туруксуз жана морт субъект болуп саналат.

Тобокелдиктерди тескөө ыкмаларын активдүү колдонгон жаш бизнес ийгиликтүү болоору эмпирикалык түрдө далилденген. Тобокелдиктерди баалоо жана башкаруу ишкананын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө олуттуу таасирин тийгизет. Тобокелдиктерди башкаруу ар кандай бизнестин маанилүү аспектиси болушу керек.

Азыркы этапта Кыргыз Республикасында чакан жана орто бизнестин экологиялык тобокелдиктерин башкаруу жетишпүү деңгээлде өнүккөн эмес, бул бул изилдөөнүн актуалдуулугун тастыктайт.

Бул макалада Кыргыз Республикасындагы чакан жана орто бизнестин экологиялык тобокелдиктерин башкаруунун негизги принциптери, элементтери жана колдонулуучу ыкмалары талкууланат. Авторлор экологиялык тобокелдиктерди башкаруу процессинин этаптарын иштеп чыгышкан.

Иш экологиялык тобокелдиктердин мүмкүн болуучу терс финансылык кесепеттерин нейтралдаштыруу боюнча чаралардын тутумун сунуштайт.

Негизги сөздөр: Чакан жана орто бизнес; экологиялык тобокелдиктер; тобокелдикти аныктоо; тобокелдикти сандык баалоо; дооматтарды сапаттык баалоо; башкаруу ыкмалары; тобокелдикти азайтуу; алдын алуу чаралары; ыктымалдуулук.

Кулекова Ч.Б.

PhD докторант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

[Chinana @ mail.ru](mailto:Chinana@mail.ru)

Долонова Э.А.

преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

[Dolonova2011@ mail.ru](mailto:Dolonova2011@mail.ru)

Турумбекова А.Т.

преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

[Ayday.turumbekova @ mail.ru](mailto:Ayday.turumbekova@mail.ru)

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИМИ РИСКАМИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация: Малый и средний бизнес является основным механизмом развития частной инициативы экономического роста и одним из главных источников рабочих мест. Как свидетельствует мировой и отечественный опыт, малый бизнес является довольно неустойчивым и хрупким образованием.

Эмпирическим путем было доказано, что молодые предприятия, проактивно применяющие методы управления рисками, работают успешнее. Оценка и управление рисками оказывают существенное влияние на конкурентоспособность предприятия. Управление рисками должно стать важным аспектом работы любого предприятия.

На современном этапе управление экологическими рисками малого и среднего бизнеса в Кыргызской Республике недостаточно развито, что подтверждает актуальность данного исследования.

В данной статье рассматриваются основные принципы, элементы, применяющиеся методы управления экологическими рисками малого и среднего бизнеса Кыргызской Республики. Авторами разработаны этапы процесса управления экологическими рисками.

В работе рекомендована система мероприятий по нейтрализации возможных отрицательных финансовых последствий экологических рисков.

Ключевые слова: Малый и средний бизнес; экологические риски; идентификация рисков; количественная оценка рисков; качественная оценка рисков; методы управления; снижение рисков; превентивные меры; вероятность.

Kulekova Ch.B.

PhD doctoral student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

[Chinana@ mail.ru](mailto:Chinana@mail.ru)

Dolonova E.A.

Lecturer

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

[Dolonova2011@ mail.ru](mailto:Dolonova2011@mail.ru)

Turumbekova A.T.

Lecturer

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

Ayday.turumbekova@mail.ru

BASIC APPROACHES TO ENVIRONMENTAL RISK MANAGEMENT IN SMALL AND MEDIUM BUSINESSES OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract: Small and medium-sized businesses are the main mechanism for developing private initiative for economic growth and one of the main sources of jobs. As evidenced by global and domestic experience, small businesses are quite unstable and fragile entities.

It has been empirically proven that young enterprises that proactively apply risk management methods work more successfully. Risk assessment and management have a significant impact on the competitiveness of an enterprise. Risk management should become an important aspect of any enterprise.

At the present stage, environmental risk management for small and medium-sized businesses in the Kyrgyz Republic is underdeveloped, which confirms the relevance of this study.

This article discusses the basic principles, elements, and methods used to manage environmental risks for small and medium-sized businesses in the Kyrgyz Republic. The authors have developed stages of the environmental risk management process.

The work recommends a system of measures to neutralize possible negative financial consequences of environmental risks.

Key words: Small and medium businesses; environmental risks; risk identification; quantitative risk assessment; qualitative assessment of claims; management methods; risk reduction; preventive measures; probability.

Ишкердик - мыйзамда белгиленген тартипте ушул сыпатта катталган адамдар тарабынан мүлктү пайдалануудан, товарларды сатуудан, жумуштарды аткаруудан же кызматтарды көрсөтүүдөн системалуу түрдө киреше алууга багытталган өз алдынча түзүм, өз коркунучу жана тобокелдиги менен жүзөгө ашырылуучу иш. .

Чакан жана орто бизнестин структурасында азыркы этапта калыптанган чөйрө белгисиздиктин жогорку деңгээли жана тынымсыз өзгөрүү менен мүнөздөлөт.

Компанияга карата тышкы чөйрөнүн белгисиздигинен улам ишкердин тобокелдиги объективдүү негизге ээ. Кырдаалдын белгисиздиги анын жүрүм-турумун ар дайым белгилүү бир тактык менен алдын ала айтууга мүмкүн болбогон көптөгөн өзгөрмөлөргө, контрагенттерге жана адамдарга көз каранды экендиги менен алдын ала аныкталат.

Классификацияга ылайык тобокелдиктер төмөнкүлөргө бөлүнөт:

- саясий тобокелдиктер - саясий кырдаалдын өзгөрүшүнөн келип чыккан тобокелдиктер;

- экономикалык тобокелдиктер [1, с. 82].

Заманбап бизнес чөйрөсүндө ишканалары ийгиликтүү башкаруу инновацияларды башкарууга багытталган жана биз билгендей, ар кандай өзгөрүү уюмдун ишмердүүлүгүнө тобокелдикти киргизет. Компаниялар дуушар болушу мүмкүн болгон тобокелдиктердин бири экологиялык коркунуч болуп саналат.

Экологиялык тобокелдик – айлана-чөйрөгө терс антропогендик таасирлердин натыйжасында келип чыккан экологиялык терс өзгөрүүлөрдүн ыктымалдуулугу же бул өзгөрүүлөрдүн кесепеттери [2, с.10].

Чакан жана орто бизнесте экологиялык тобокелдиктерди башкаруу системасынын маанисин баалабоо - заманбап менеджменттин эң олуттуу каталарынын бири.

Экологиялык тобокелдик концепциясы эки элементти камтыйт – тобокелдиктерди баалоо жана тобокелдиктерди башкаруу. Тобокелдиктерди баалоо – бул конкреттүү кырдаалда тобокелдиктин генезисинин жана масштабынын илимий анализи, ал эми тобокелдикти башкаруу – бул тобокелдик кырдаалын талдоо жана аны чечүүнүн жолун иштеп чыгуу (көбүнчө укуктук акт түрүндө: мыйзам, жобо, нускама, ж.б.) тобокелдикти минималдаштырууга багытталган.

Экологиялык тобокелдикти баалоо жана башкаруу тобокелдиктин өзгөчөлүктөрүнө негизделген бирдиктүү чечим кабыл алуу процессинин эки аспектиси. Мында тобокелдиктин мүнөздөмөсү бул эки жол-жоболорду тең айкалыштырган тобокелдикти баалоонун акыркы звеносу жана тобокелдиктерди башкаруунун баштапкы звеносу болуп саналат. Бул алардын негизги максаттуу функциясына – тобокелдикти минималдаштырууга багытталган иш-аракеттерде артыкчылыктарды аныктоого алып келет, бул үчүн тобокелдиктин негизги булактарын да (тобокелдиктерди баалоо) да, аны азайтуунун эң натыйжалуу жолдорун да (тобокелдиктерди башкаруу) билүү зарыл [3, с.156].

Тобокелдикти баалоо үчүн зыяндын орточо өлчөмүн жана анын пайда болуу ыктымалдыгын же зыяндын жыштыгын билүү зарыл. Зыяндын жыштыгы менен чоңдугунун ортосундагы байланыш ар кандай тобокелдиктер үчүн ар кандай болушу мүмкүн. Эң кеңири таралган коркунучтуу жагдайлар:

- зыяндын жогорку жыштыгы жана аз өлчөмдөгү зыян;
- зыяндын аз жыштыгы жана олуттуу зыян.

Тобокелдик көйгөйү аныкталгандан кийин, тобокелдиктерди башкаруу актуалдуу болуп калат. Тобокелдиктерди башкаруу процесси кандайдыр бир өндүрүш системасындагы операциянын натыйжалуулугуна таасирин тийгизет.

Экологиялык тобокелдиктерди контролдоо жана башкаруу боюнча кирешенин жогорку деңгээли экологиялык тобокелдиктерди башкарууга системалуу мамиле жасоонун зарылдыгын аныктады:

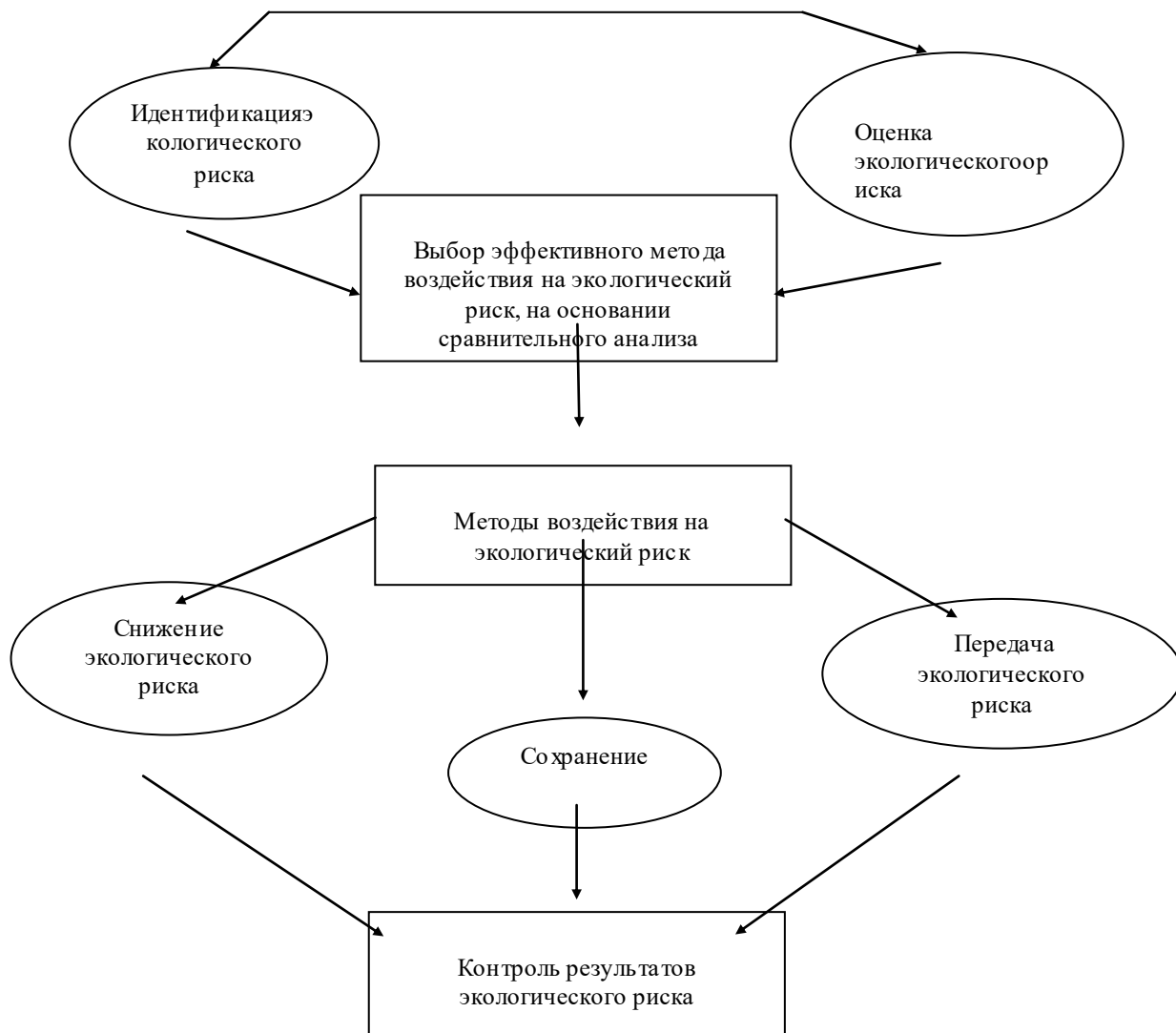
1. Ишкананын коопсуздугун камсыз кылуунун максаты экологиялык тобокелдиктердин ар кандай түрлөрүнөн параллелдүү коргоо системасы болуп саналат.
2. Ар кандай булактарга ээ болгон жана бир объект менен байланышкан экологиялык тобокелдиктер ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугуна таасир этүүчү факторлордун бирдиктүү жыйындысы катары каралат.
3. Экологиялык тобокелдиктерди башкаруу ар кандай өндүрүш системасында оперативдүү натыйжалуулукка байланыштуу.
4. Ишкананын жашоо циклинин ар кандай этаптарында экологиялык тобокелдиктерди азайтуу максатында иш-чаралардын комплекси иштелип чыгууда. Экологиялык тобокелдиктерди башкаруу боюнча иш-чаралар бирдиктүү система катары каралат.

Ошентип, экологиялык тобокелдиктерди башкарууга системалуу мамиле кылуу чарба жүргүзүүчү субъектке алардын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн ресурстарды натыйжалуу бөлүштүрүүгө мүмкүндүк берет.

Иштин өзүнчө түрү катары экологиялык тобокелдиктерди башкаруу процессин мүнөздөп көрөлү.

Экологиялык тобокелдиктерди башкаруу - жагымсыз окуялар болгондо объектке келтирилген зыянын ордун толтурууга же азайтууга багытталган процесс.

Экологиялык тобокелдиктерди башкаруу процесси көп этаптуу болгондуктан, биз анын негизги этаптарын бөлүп көрсөтөбүз (1-сүрөт).

Сүрөт 1. Экологиялык тобокелдиктерди башкаруу процессинин этаптары
Авторлор тарабынан иштелип чыккан

Чакан жана орто бизнестин экологиялык тобокелдиктерин башкаруу белгилүү принциптерге негизделет [4].

Экологиялык тобокелдиктерди башкаруунун негизги принциптерин карап көрөлү.

1. Максат тобокелчиликке баруу керек. Ишкананын жетекчиси кандайдыр бир иштин түрүн жүзөгө ашыруудан тиешелүү киреше алууну пландаштырса, ан-сезимдүү түрдө

- тобокелге барышы керек. Экологиялык тобокелдик объективдүү көрүнүш болгондуктан, аны ишкананын ишмердүүлүгүнөн толук четтетүү мүмкүн эмес.
2. Экологиялык тобокелдикти кабыл алуу жөнүндө маалымдоо тобокелдиктин кесепеттерин нейтралдаштыруунун зарыл шарты болуп саналат.
 3. Кабыл алынган тобокелдиктерди башкаруу. Экологиялык дооматтардын портфели биринчи кезекте нейтралдаштырыла тургандарды камтышы керек.
 4. Экологиялык тобокелдиктерди башкаруунун көз карандысыздыгы. Экологиялык тобокелдиктерден улам келип чыккан финансылык жоготуулар бири-биринен көз каранды эмес жана аларды башкаруу процессинде аларды жекече зыянсыздандыруу зарыл.
 5. Кабыл алынган экологиялык тобокелдиктердин деңгээлин финансылык операциялардын кирешелүүлүгүнүн деңгээли менен салыштыруу тобокелдиктерди башкаруу теориясында негизги принцип болуп саналат. Анын маңызы чарба жүргүзүүчү субъект чарбалык ишти жүзөгө ашыруу процессинде деңгээли рентабелдүүлүк-тобокелдик шкаласы боюнча рентабелдүүлүктүн тиешелүү деңгээлинен ашпаган тобокелдиктердин түрлөрүн гана кабыл алууга тийиш экендигинде турат.

Тобокелдиктин деңгээли күтүлгөн кирешенин деңгээлинен жогору болгон тобокелдиктин ар кандай түрүн (тобокелдиктин премиясын эске алуу менен) ишкана четке кагууга тийиш (же бул тобокелдик үчүн сыйлыктын өлчөмү тиешелүү түрдө кайра каралышы керек).

Берилген принциптерди эске алуу менен ишкана ишкананын жалпы стратегиясынын бир бөлүгү болгон экологиялык тобокелдиктерди башкаруу боюнча атайын саясатты иштеп чыгууда. Анын маңызы уюмдун ишинин ар кандай аспектилерин ишке ашыруу менен байланышкан тобокелдиктердин мүмкүн болуучу терс финансылык кесепеттерин нейтралдаштыруу боюнча чаралардын системасын иштеп чыгууда турат [5, с. 254].

Тобокелдиктерди башкарууну түзгөн элементтерди карап көрөлү:

1. Ишкердик иш менен байланышкан тобокелдиктердин айрым түрлөрүн аныктоо.

Экономикалык тобокелдиктерди аныктоонун негизги ыкмалары формалдуу жана интуитивдик методдор болуп саналат.

2. Ишкананын экологиялык тобокелдигинин деңгээлин аныктоо үчүн зарыл болгон маалыматтын ишенимдүүлүгүн баалоо.

Экологиялык тобокелдиктердин деңгээлин баалоо ыкмаларын тандоодо, эреже катары, сапаты, толуктугу жана ишенимдүүлүгү бааланат.

3. Экологиялык тобокелдиктердин айрым түрлөрү үчүн жагымсыз окуянын пайда болуу ыктымалдуулугуна баа берүү ыкмаларын тандоо жана колдонуу. Баалоонун конкреттүү ыкмаларын тандоо төмөнкү факторлордун негизинде аныкталат:

- экологиялык коркунучтун түрү;
- маалымат базасынын толуктугу жана ишенимдүүлүгү;
- баалоону жүзөгө ашыруучу адистердин квалификациясынын деңгээли;
- баалоо жүргүзүү үчүн заманбап математикалык-статистикалык аппаратты пайдаланууга алардын даярдыгынын даражасы;
- менеджерлердин техникалык жана программалык жабдылышы, баалоо жүргүзүү үчүн заманбап компьютердик технологияларды колдоно билүү.

4. Экологиялык тобокелдиктердин айрым түрлөрү боюнча тобокелдик окуясы келип чыкканда мүмкүн болуучу жоготуулардын өлчөмүн аныктоо.

Эгерде жоготуулардын деңгээлине жараша экологиялык тобокелдик критикалык же катастрофалык деп бааланса, анда тобокелдиктерди башкаруу ыкмасын тандоодо мүмкүн болуучу зыяндын олуттуу көлөмүн бөлүштүрүү үчүн биргелешип камсыздандыруу жана кайра камсыздандыруу механизмдерин колдонуу максатка ылайыктуу.

5. Экологиялык тобокелдиктердин терс кесепеттерин нейтралдаштыруунун ички механизмдерин тандоо жана колдонуу. Экологиялык тобокелдиктердин алдын алуунун бул ички механизмдеринин бири өзүн өзү камсыздандыруу болуп саналат.

6. Камсыздандыруунун түрлөрүн, ошондой эле ишкананын жеке экологиялык тобокелдиктерин өткөрүп берүү ыкмаларын тандоо. Камсыздандыруу компаниялары тарабынан ишке ашырылган мындай камсыздандыруу процессинде олуттуу өлчөмдө мүмкүн болуучу финансылык жоготуулар менен камсыздандырылган экологиялык тобокелдиктер жарым-жартылай же толугу менен башка чарба жүргүзүүчү субъекттерге «өткөрүлөт».

7. Экологиялык тобокелдиктерди нейтралдаштыруунун натыйжалуулугун баалоо.

Нейтралдаштыруу натыйжалуулугун көрсөткүч системасы төмөнкүлөрдү камтыйт:

- зыянсыздандырылган мүмкүн болуучу финансылык жоготуулардын деңгээли;
- нейтралдаштыруунун натыйжалуулугу (аны ишке ашырууга кеткен чыгымдардын мүмкүн болуучу жоготуулардын өлчөмүнө карата катышы).

Биздин оюбузча, экономикалык категория катары тобокелдик – бул боло турган же болбой турган окуя.

Демек, тобокелдикти толугу менен жок кылуу мүмкүн эмес. Бирок, тобокелдикти азайтууга болот, ал көбүнчө профилактикалык (сактануучу) чараларды көрүү менен жетишилет.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Экономиканы турукташтырууда бизнес тобокелдигин камсыздандыруунун ролу. атындагы КМУнун жарчысы. И.Арабаева. [Текст] Сериялар: Коомдук илимдер, 2008. – С. 82-85. ISDN -1654-5611.
2. Борцова С., Конюхова И., Мирджалалова З., Печенюк О., Сливченко Л. Экологиялык тобокелдиктерди баалоо боюнча практикалык сунуштар. [Текст] – Б.: 2015. – 130 б. – б.10-11.
3. Beck U. Risk Society. Башка заманбаптык жолунда [Текст] /Транс. аны менен. В Седельник жана Н Федорова; Кийинки сөз Филишова А.– М.: Прогресс-салт, 2000. – 384 б. – 156-157бб.
4. Кыргыз Республикасынын жеңил өнөр жайынын тигүү тармагындагы чакан жана орто бизнестин тобокелдиктерин аныктоо. И. Арабаев атындагы КМУнун №2 жарчысы, 2021. [Текст] ISSN 1694-7851.
5. Бермудез Л., Ферри А., Гильен М.О. Капиталдын төлөм жөндөмдүүлүгүн баалоодо тобокелдик чараларын колдонуу жөнүндө [Текст] // Бизнес үзгүлтүксүздүк жана тобокелдиктерди башкаруу. Эл аралык журналы 2014. № 5(1). 254б. – 4б.

Рецензент: экономика илимдеринин кандидаты, доцент Омуркулова Г.К.